

Tisztelt Opponensek! Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Bizottság!

Először is köszönetet mondanék mindkét bírálómnak a részletes és mélyreható elemzésért. Minthogy a két bírálat – merőben eltérő szemléletük és konklúziójuk ellenére – számos átfedést tartalmaz, célszerűbbnek látom összevontan válaszolni, először a komolyabb, koncepcionális kérdésekre, majd a kisebb, konkrét megjegyzésekre, a disszertáció sorrendjében haladva. Természetesen sorra veszek minden felvetést, a kisebb megjegyzések közül nem térek ki azonban azokra, amelyek apróbb hibákkal, egyértelműen pótolható hiányosságokkal foglalkoznak. Ezek észrevételét és említését nagyon köszönöm.

Komolyabb, koncepcionális kérdések

1. A 2. alatti, tudománytörténeti áttekintést adó részt ért két legfőbb kritika az elrendezést, illetve a feldolgozott szakirodalom körét érinti.

Súlyos koncepcionális dilemmám volt az elrendezés mikéntje, mivel mind az alapvetően kronologikus, mind a problémaközpontú bemutatás számos előnnyel és hátránnyal is szolgál, illetve szolgálna. Hogy végül mégis a kronologikus elv mellett döntöttem, annak több oka volt. Egyrészt ezen a módon jó néhány ismétlést meg lehetett takarítani, hiszen egy-egy műben több problémáról kerülhetett szó, így magának a műnek a leírása feltétlenül ismétlést igényelt volna. Másrészt a kronologikus elrendezés véleményem szerint nagyobb lehetőséget adott a tudománytörténet alakulásának nyomon követésére. Harmadrészt a problémaközpontú, tehát kreatívabb elrendezés a dolgozat egészét szándékolatlan jellemző távolságtartó, objektivitást célzó attitűdöt sértette volna. Mindezek alapján úgy véltem, és most is úgy vélem, hogy a kronológia a jelen dolgozatban – ha nem is számottevő mértékben, de – némileg előnyösebb elrendezést eredményezett.

A szakirodalomból általam nem citált, bírálóim által hiányolt forrásoknak mintegy fele szándékosan maradt ki, ugyanis bár nagyon értékes kutatásokat tárnak fel, a vizsgált témát csak távolabbról érintik (utal is erre Rebrus Péter). A hiányok másik fele sajnos valóban nem került a látóterembe, ezért nagyon köszönöm, hogy opponenseim felhívták rájuk a figyelmemet, további kutatásaimban feltétlenül hasznosítani fogom ezeket a szakirodalmi tételeket.

2. A 3.1. alatt (48) az alkalmazott módszert deduktívnek és empirikusnak minősítettem. Minthogy mindkét jelzővel kapcsolatban felmerültek ellenvetések, szükségesnek látszik bővebb kifejtésük.

Az előbbivel kapcsolatosan azt szerettem volna kifejezni – sajnos, kifejezetten rossz szóhasználattal tettem ezt – hogy a hagyományos megközelítések a lényegében intuitív alapon felvett két vagy három toldaléktípust jellemezték, illetve az egyes toldalékokat besorolták ezekbe a típusokba. Míg a disszertációban alkalmazott módszer ennek ellentéte: jellemzi az egyes toldalékokat (igaz, az indukciós megközelítésből származó kritériumokon alapulva), majd az ezek alkotta mintázatokat, súrúsódásokat vizsgálja, ennek alapján próbálja az osztályozás kérdéseit megválaszolni. Tehát épp fordított az ismeretszerzés iránya.

A másik felvetés a módszertan empirikus voltát vitatta. Ennek oka – reményeim szerint – pusztán annyi volt, hogy nem elegendő mértékben fejtettem ki a dolgozat fő súlypontját adó 22×166 mezős táblázat kitöltésének technikáját. Két lehetőség állt ugyanis előttem: vagy általánosságban mutatom be a felmerült problémákat, vagy minden egyes cellát kommentálok. Az utóbbi bizonyára minden igényt kielégítően részletes megoldás lett volna, ellenben ha csak átlagosan 2 megkezdett sor jut egy cellára, már akkor is több mint 250 oldalnyi, sok tekintetben rettentő egyhangú megjegyzéssel terhelném az értekezés olvasóit. Ennek folytán az első változat mellett döntöttem, és a felmerülő probléma-

köröket a 3.2.1. alatt mutattam be. A technikai részletekről nem láttam szükségét számot adni, ez azonban – köszönöm, hogy felhívták rá a figyelmem – valószínűleg nem volt szerencsés. Most tehát pótolom:

A táblázatot néhány év különbséggel kétszer töltöttem ki – ezzel is fokozva a vizsgálat objektivitását. A két kitöltést összevetettem egymással, és az eltéréseket fokozott mérlegelés után feloldottam. (Erre elkerülhetetlen szükség volt, hiszen monoton, sok döntést igénylő, így aránylag nagy hibalehetőséggel terhelt tevékenység a táblázat elkészítése.) Az egyes cellák kitöltése sokszor nagyon egyértelmű volt, ekkor elegendőnek tűnt az egyszerű introspektív módszer (a nyelv elsődlegesen az elmében létező, bizonyos mértékig már ez is empiriának tekinthető), illetve a szakirodalomban foglaltaknak a természetesen kritikus követe-
tése. Minthogy igen gyakran néhány példát vagy ellenpéldát kellett találni a kritériumok kapcsán, mindehhez társult a toldalékkataszterben bemutatott példaszók korábbi gondos megválogatása, ezen szóalakok több szempontú elemzése, illetve az egyes morfémák különféle szótárakban regisztrált előfordulásainak megfigyelése. Igen sok esetben azonban nem volt egyértelmű még így sem a kép, ekkor – miként ez jelen válaszom későbbi részének néhány példájából is érzékelhető – különféle szöveg-
korpuszok (Magyar történelmi szövegtár, Magyar nemzeti szövegtár, *A magyar nyelv nagyszótárának* kiegészítő szövegtára, Google) tanúsága segítségével próbáltam minél szilárdabb alapra hozni állásfoglalásaimat.

Úgy vélem, ezt a vizsgálatot zárt korpuszra alapozni súlyos módszertani hiba lett volna, számos kérdés maradt volna eldönthetetlenül. Így a korpuszsal támogatott, de nem tisztán korpuszalapú megoldást láttam célravezetőnek. Az általános lexikográfiában is ez az eljárás mód látszik jelenleg a leginkább szerencsésnek, és mivel a fenti 22×166-os táblázat speciális toldalékszótárnak is tekinthető, ez az összhang módszertanilag véleményem szerint megnyugtató.

3. Rebrus Péter kevesli az allomorfián alapuló kritériumokat, és rögtön javasol is hármát, amely hiányzik a vizsgálatból. Ezek (a prototipikus inflexiós morfémára vonatkozó állításokként megfogalmazva): 1. A toldalék nem egyalakú. 2. A toldalék megnyújtja a tő végi nyílt magánhangzót. 3. A toldalék utáni előhangzó nyílt. E három kritérium alkalmazása során számos probléma merül azonban fel.

Az egyalakúságra vonatkozó, 1. kritériumot az opponensi javaslat értelmében eleve nem lehet alkalmazni semleges magánhangzójú (*i, é*) toldalékokra. Vannak továbbá olyan toldalékok (pl. az *-önd* képző), amelyeknek potenciálisan lehetne hangrendi ellenpárja, de erre nincs adat. Így viszonylag, de nem példátlanul sok 0 értéket kell adni. Ráadásul úgy, hogy mínusz (–) értékű csak 16 volt a 130 + ellenében (ezek viszont teljesen különböző jellegű toldalékok). Ezek után nem meglepő, hogy a korábbi összességgel vett korreláció 0,001 értékű, ami gyakorlatilag teljes függetlenséget jelent. Ez a kritérium tehát a toldalékoknak csupán bizonyos részhalmazában lehet informatív.

A magánhangzonyújtásra vonatkozó, 2. kritérium esetében nagyon sok az eldönthetetlen eset (103 db 0 érték jut 52 db + -ra és 11 db – -ra), ennek kettős oka van. Egyrészt az igei toldalékok az esetek jelentős részében nem tesztelhetők, hiszen mindössze a *tesz* (illetve a vele azonosan viselkedő *lesz, vesz, eszik*) és a *megy* ige rendelkezik (fonológiailag) nyílt magánhangzóra végződő tőalternánssal (ezek viszont *e*-s és *é*-s tővel egyaránt) – és számos toldalék előtt egyéb tőváltozatuk jelenik meg. Másrészt számos improduktív toldaléknak nincs nyílt magánhangzós tőhöz járuló előfordulása. Ehhez a nagy mennyiségű tesztelhetetlen esethez képest meglepően magas a 0,274 értékű korreláció, de még ez is igen távol áll a minimális elvárásaként megfogalmazott 0,5 értéktől. Megállapíthatjuk tehát, hogy ez a kritérium a produktív névszói toldalékok körében jól használható, a teljes toldalékkataszteren azonban nem működik kielégítően.

A toldalékot követő előhangzó nyíltságára vonatkozó, 3. kritérium is produkál 0 értékű eseteket részben a szóalakzáró toldalékok elemzése során. Másrészt viszont ha egy képző melléknév-főnévi két szófajú szavakat hoz létre, a melléknév jellemzően nyitótó lesz, míg a főnév nem. Az ilyen képzőket lehetne álhomonimákként kezelni, ez viszont sok egyéb mellett a vizsgálat eddigi egészével is szemben áll. (A bizonytalan esetek számát csökkentendő mínusz [-] értékkel kódoltam a magánhangzóra végződő toldalékokat, amelyekhez újabb toldalékok előhangzó nélkül kapcsolódnának, hiszen ilyen esetekben a nyílt előhangzó nem lenne törölhető.) Így összesen 37 db 0 érték adódik, ami nem számottevő mértékben, de több a korábbi kritériumok maximumánál (ez 28 volt). A korábbi összességgel vett korrelációs együttható 0,451, ami a 0,5 értékű elvárást megközelíti, de nem éri el. Mindkét jellemző tehát határesetnek mondható, így további vizsgálódást igényel annak eldöntése, hogy ezt a kritérium beemelhető-e a 15 véglegesített társa mellé. Mindazonáltal a kritérium alkalmazhatósága mellett szól, hogy a 3 felvetett kritériummal kiegészített 22 alapkritériumot, tehát 25 kritériumnyi sokaságot mint összességet tekintve a korreláció – értelemszerűen – jelentősen megnő: 0,509 korrelációs együtthatót kapunk (a felvetett 1. és 2. kritérium esetében ez továbbra is igen alacsony – 0,085, illetve 0,345 – marad).

4. Ladányi Mária a vizsgálat hibájául rója fel, hogy a prototipikus képzők között nem a produktív képzők, hanem a lexikalizálódott jelentésű szavakból ma már csak disztribúciós eljárással kielemezhető megkövült képzők találhatók. Úgy vélem, hogy ez nem hibája a vizsgálatnak, hanem törvényszerű velejárója. Minthogy az összes kritérium bináris (pontosabban a lehetséges 0 értékek miatt kvázibináris), a prototipikus derivációs morféma és a prototipikus inflexiós morféma is kényszerűen szemben áll egymással. Mivel azonban a prototipikus inflexiós morféma kor-

látlanul produktív, a prototipikus derivációs morféman nem produktív elemeket kell értenünk. Mondhatjuk úgy is, hogy míg az inflexió prototipikusan real-time, azaz „röptében” működik, a deriváció prototipikusan statikus formában készen áll, használatra vár a lexikonban. Tehát a dinamikus morfológiában működő, azaz produktív képzők inflexiós játszóval bírnak, azaz nem mondhatók prototipikusnak. (Ettől vagy éppen ezért még persze bőven szolgálnak izgalmakkal a kutató számára.)

Megoldási javaslatként felvethető – miként Ladányi Mária felveti –, hogy a vizsgálatból ki lehetne zárni a nem produktív toldalékokat. Ez valóban (vagy inkább valójában?) a gordiuszi csomó átvágása lenne, de végeredményben nem járna egyébvel, mint a produktivitás szempontjának kizárásával, valamint a rendezett toldalékkataszter egyik végének a levágásával. Egyik sem hozna számottevő előnyt, ráadásul míg a jelen változatban az olvasó könnyedén eltekinthet a problémás részekről, egy meghúzott változatban nem tudja a hiányokat szükség esetén odaképzelné. Ráadásul a kihagyandó elemek köre nem is lenne egyértelműen definiálható, hiszen egész biztosan számos olyan szó(alak) van, amely improduktív morfémaival épül fel, de a naiv beszélő számára is mutat némi összefüggést a tövével. Ide kell még kapcsolnom, hogy Ladányi Mária több helyen is úgy értékeli, hogy a vizsgálatban figyelmen kívül hagytam a produktivitást („Ebben az esetben talán szerepet játszhat a figyelmen kívül hagyott képzőproduktivitás különböző mértékének, ill. hiányának hatása is”; „a toldalékok státuszának vizsgálatakor a produktivitást mint mutatót nem vonta be a vizsgálatba a szerző”). Bízom benne, hogy a fentiek meggyőzik arról, hogy ilyesmit nem tettem, de nem is állt szándékomban: a vizsgálat 8. kritériuma épp a produktivitás volt, és a szűrés után is megmaradt a kritériumok listáján (más kérdés, hogy második legkönnyebben teljesülő kritériumként elég alacsony fokon korrelált a kritériumok összességével).

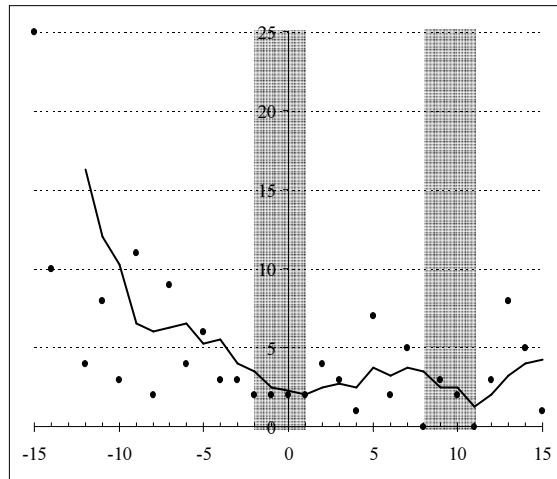
A produktivitás mint prototipikusan nem derivációs jegy áll a $-(V)cskA$ és $-kA$ kicsinyítő képzők eltérő pontszáma mögött is. Míg a korlátlanul produktív $-(V)cskA$ szófajtartó (ráadásul az egyik legszigorúbban szófajtartó képző, hiszen különféle szófaji bemeneteket is azonos szófajban ad a kimenetre), a $-kA$ „múltjában” ott a *sóska* szó, ami a szófajváltásra példa. Ez rögtön kihatással van a 2. és a 13. kritériumra, de a már említett korlátlan produktivitás a 7. kritérium révén szintén eltérő kódot eredményez. Ugyanígy a $-(V)cskA$ mindig kompozicionális és transzparens képző, a $-kA$ nem mindig (a *sóska* mellett a *fülke* példája is említendő erre) – ez utóbbiakat azonban a 3. kritérium alkalmazásakor csak a bizonytalanság fokáig, tehát a 0 értékig vettem figyelembe. Részben a korlátlan produktivitásból fakad, hogy míg a $-kA$ mindig létrehoz új lexémát, a $-(V)cskA$ esetében ez legalábbis vitatható (4. kritérium).

Ennyi különbség azt eredményezi, hogy a két toldalék közül az egyik -2 , a másik -10 pontszámú legyen. A példa jól mutatja, hogy az egydimenziós, linearizált modell jelentős korlátokat mutat.

5. Ez azonban már átvezet a következő kérdéskörhöz, a lineáris modell értelmezésének problémáihoz.

Ezen belül egyszerűbb a 3.7.1. alatti (117) diagram interpretációjának kritikája, jelesül az, hogy az egyes tartományokat elválasztó völgyeket nem kellő megalapozottsággal lokalizáltam. A kritika véleményem szerint nem jogos. Míg az általam megjelölt völgyek négyegységnyi szélesek, tehát az esetlegesség, véletlenszerűség lehetősége meglehetősen alacsony, a felvetett völgyjavaslatok pusztán egy-egy értéket céloznak meg, a közvetlen szomszédos értékektől függetlenül. Egy toldalékpárnak azonban egyetlen kritériumban való eltérése kétpontnyi eltérést eredményez, tehát egy-egy határsáv feltétlenül elmosódottabb, szélesebb kell, hogy legyen ennél. Mindez szemléletesen is igazolható, ha a pontokra négyes mozgóátlagot illesztünk (polinomiális trend-

vonalat a nagy szóródás miatt nem érdemes alkalmazni a jelen ponthalmazra). Erről a görbéről világosan leolvasható, hogy valóban a két megjelölt tartomány tekinthető átmeneti sávnak. (A mozgóátlag eltolt voltából adódik, hogy a minimumok a sávok jobb oldalán jelennek meg, nem a közepén.)



Nagyobb nehézséget jelentenek a Rebrus Péter bírálatában megfogalmazott felvetések: az egydimenziós modell jelen állapotának a matematikai értelemben vett létjogosultságáról van szó. Miként a kicsinyítő képzők fenti példája is mutatja, bizonyos, erősen korreláló kritériumcsoportok nagyobb súllyal képviseltetik magukat az összpontszám meghatározásában, mint azok, amelyek ilyen csoportnak nem tagjai. Mivel a modellnek ki nem mondott előfeltevése a kritériumok lényegi függetlensége, ami persze nem teljesül(het), mindenképp szükség lenne a szummázás előtt valamiféle statisztikai korrekcióra. (Ennek kidolgozását – miként arra az opponensi vélemény rámutat – nehezíti, hogy szétválasztandók a lényegükben összefüggő, illetve a magyarban nyelvspecifikusan összecúsúzó kritériumok.) Mindezek okán nagyon köszönöm ezt a fontos észrevételt, de jelen pillanatban egyelőre kénytelen vagyok azt válaszolni, hogy a probléma kezelése további összetett kutatást igényel.

6. Szintén matematikai jellegű felvetés fogalmazódott meg a 15 dimenziós modell kapcsán, nevezetesen az, hogy mindenképpen szükséges lenne valamilyen többváltozós statisztikai vizsgálatot elvégezni. Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy Rebrus Péterrel nemhogy maximálisan egyetértek ebben a kérdésben, még a válasz is szerepel a bírálóban, ugyanis valóban úgy éreztem, hogy ez meghaladta volna a disszertáció kereteit. A jövőben viszont okvetlenül pótlándónak tartom ezt a hiányt.

7. Mindkét opponensem hiányolja a 140. lapról annak magyarázatát, hogy az itt feldolgozott idegen szói tipikus végzések közül némelyek miért nem kerültek be a disszertáció gerincét alkotó vizsgálat toldalékkataszterébe. Ezt valóban jobb lett volna itt is kifejtenem. A 3.3.1. alatt (63) ugyanakkor pontosan meghatároztam, mit tekintek a vizsgálat szempontjából toldaléknak. A releváns elem ebben jelen kérdésünk tekintetében az első mondat: „Akkor beszélhetünk szinkrón szempontból egy képző (sőt bármely morféma) létéről [...], ha van legkevesebb két azonos nyelvtani környezetű, morfoszemantikailag kielemezhető, nem fiktív (passzív, fantom-) tőhöz kapcsolódó előfordulása [...], még akkor is, ha egyébként [...] világosan érezhető a morfológiai tagoltság” (63). Mivel az idegen szavak tipikus végzések igen gyakran csak fiktív töveken mutathatók ki, előfordulási gyakoriságtól függetlenül nem férhettek bele a toldalékkataszterbe – mint azt egy bekezdéssel alább jeleztem is.

8. A legkomolyabb kritikát tagadhatatlanul a magyar felszólító módot elemző 4.2. fejezet kapta. Ennek okán elsőként is meg kell követnem témavezetőmet, Keszler Borbála professzor asszonyt, aki határozottan lebeszélte ennek a fejezetnek a dolgozathoz történő csatolásáról, én mégis kitartottam emellett. Most már nincs kétségem afelől, hogy ez téves, rossz döntésem volt, szükségesnek tartom azonban mintegy magam mentségéül feltárni, miért is véltem úgy, hogy ennek a fejezetnek szerepelnie kell a disszertációmban.

Úgy vélem, hogy az elemzés, noha látszólag kimutat a dolgozat témájából, keretéből, ezzel valójában hozzátesz annak anyagához, árnyalja, színesíti a benne foglaltakat. A dolgozat gerincét jelentő vizsgálattal mindhárom esettanulmány csak lazább kapcsolatban áll, így az alapproblematikának távlatot, tükröt ad. Ez a fejezet az alapvizsgálat során számos nehézséggel járó alternációkérdés bemutatására adott lehetőséget – konkrét példán. Egyébiránt is hasznosnak gondoltam a sok általános megállapítást ezzel az elemzéssel a konkrétumokhoz közelebb hozni.

Az elemzés legfőbb célja a *bontsd* típusú alakok elemzése volt, annak igazolása, hogy ezekben az alakokban is \emptyset fokon van jelen a módjel. Minthogy az írásképalapú elemzésnél az *s* könnyen keltheti módjelalternáns látszatát, szükségesnek tartottam a beszélt és írott nyelvi alakok összevetését – márpedig a klasszikus leíró grammatika elemzési alapja az íráskép (vö. pl. „Általában nyelvtanaink a hagyományos, de talán soha ki nem mondott elv: **az írott kép alapján** osztályozzák a töveket” – Keszler Borbála: A szavak tőtani besorolásának problémái. In uő szerk.: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 52; kiemelés az eredetiben).

Ennek az összevetésnek a helyesírással kapcsolatosan is van két tanulsága. Az egyik helyesírás-történeti: a mai helyesírási rendszer a szóelemzés látszatával továbbörökítette a protestáns hangjelölési rendszer *ts* jelét az általánosságban *cs* betűvel jelölt $\sqrt{t\check{s}}$ fonémára. A másik tanulság ennél általánosabb: az, hogy az íráskép a jelen, igen speciális esetben sem esetleges, adalékul szolgálhat azon szakmai közvélekedéssel szemben, hogy a helyesírás a nyelvtől idegen, erősen mesterséges, intézményes konstruktum. A helyesírás története – ezzel az adalékkal összhangban – sokkal inkább arra szolgáltat példákat, hogy az intézményes keretek pusztán a spontán, a nyelvi változásokhoz igen hasonló módon végbemenő jelenségek regisztrálására, legfeljebb mederben tartá-

sára szolgálnak. (Ez a megközelítés természetesen nem vonja kétségbe azt, hogy a nyelvhasználat elsődleges létformája a beszélt nyelvi, de a két fő létforma közti egyensúly megtalálását pártolja.)

Azon túlmenően, hogy ehhez az elemzéshez véleményem szerint nem volt szükséges modernebb keret a felhasznált, sok évtizedesnél, az oktatásban való alkalmazhatóságra is törekedtem e sok szempontból méltán elavultnak tartott elemzési technika alkalmazásával.

Az elemzéssel kapcsolatos konkrét problémák közül kettőre kívánnék még e témában reagálni. A *-d* szuffixum előtti limitált palatalizációval kapcsolatosra – úgy vélem – választ ad az elemzésem, hiszen az *unj* [uj:] fonetikai realizációját szerkezetfüggetlen, tehát a *j*-nek módjel voltára érzéketlen szabály generálja. Így nincs olyan pillanat, amikor a többben /j:/ fonémát kellene tételeznünk (nem véletlen, hogy nem is szokás beszélni az *un* ige *uny-* tőváltozatáról), míg a *lásd*, *bontsd* esetében a testes vagy \emptyset módjel előhívja a *lás-*, *bonts-* /la:s/, /bontʃ/ tőváltozatot.

A *-d* személyrag magánhangzó utáni kötelező geminációjával valóban nem foglalkoztam, mivel az elemzés pusztán a tő és a módjel kérdéseiről kívánt számot adni (ugyanezért nem érintettem a *lőtök* [lø:t(:)øk] típusú szóalakok problematikáját). A személyrag viselkedése azonban nem okoz komoly gondot, ha feltesszük, hogy mindig /d:/, csak végbemeleg rajta a rövid és hosszú mássalhangzó találkozásakor kötelező rövidülés. A levezetés tehát: /var:/ + /d:/ → /var:d:/ → /var:d/.

Kisebb, konkrét megjegyzések

A 2.1.1.2. alatt (8) olvasható A *házból* jött → A *pék* jött „transzformáció” kapcsán tett állításomat, mely szerint az efféle átalakítás pusztán látszólagos hasonlóságon alapul, a két bírálat – ha jól értelmeztem – ellentétes irányból vitatta: Ladányi Mária szerint nem is felszíni szerkezetbeli azonosságról van itt szó, Rebrus Péter szerint ez nem ok

Antal érvelésének elvetésére. Részben mindkét ellenvetéssel egyetérttek: Egyrészt a *felszíni szerkezet* terminus technicust valóban nem szigorúan chomskyánus értelemben használtam, hiszen az eleve a szintaxisra vonatkozik – metaforikusan alkalmaztam tehát a morfológia tartományára. Másrészt igaz, hogy bizonyos nyelvtechnológiai eszközök számos műveletet felszínközeli elemzéssel tudnak kezelni. A flektáló nyelvekben, ahol a szavak végződése sokkal inkább árulkodik a szófajiságról, ilyen módszerrel valószínűleg sikeresebb szófaji felismerőt lehet készíteni, mint az agglutináló magyarban. Tudomásom szerint mivel a számítógépes morfológiai elemzés a magyarra lényegében (bizonyos alakoknak pusztán morfológiai alapon el nem végezhető egyértelműsítésétől eltekintve) megoldott problémának tekinthető, az ilyenek elsősorban a szintaxis körében működnek (ilyen például a Microsoft Word közismert „zöld aláhúzása” mögött álló, a MorphoLogic fejlesztette ún. parciális szintaxis). Ezeknek az eszközöknek a bemenetén azonban morfológiailag elemzett szóalakok jelennek meg, pusztán a szintaktikai elemzés mozog a felszín közelében.

A 2.1.2.6. alatt (15) írt megállapításom kapcsán („összetételi tag [...] következhet ragra”) Ladányi Mária megjegyzi, hogy ez csak az exocentrikus összetételek körében lehetséges. Az endocentrikus összetételek körében is akadhatnak ilyenek, tipikusak például a jelölt határozós összetételek (*ágyrajáró, bűnbeesés, napraforgó, sorbaállítás, tettenérés, véghezvisz* stb.), de van néhány példa jelölt tárgyias összetételre is (*egyetért, idejétmúlt, semmittevő* stb.).

A 2.1.2.14. alatt (25) a *-né* előtti magánhangzóidőtartam-váltakozásra hozott *Bélané* példa sutaságával egyetérttek, köszönöm a figyelemztetést, pusztán a teljes névből kiemelt szóalakra szándékoztam utalni (a *kalapú* szó sem állhat önmagában, mégis citálható példa lenne; a 69. lapon viszont már teljes névi alakot [*Kovács Bélané*] említék).

Valóban szerencsésebb ugyanakkor egy családnévi példa, amilyen a Rebrus Péter által említett *Vargáné*.

A 2.2.6. alatt (34) a birtokos személyjelekkel kapcsolatban a „lezárják a szóalakot” sajnálatos elírás, köszönet érte Ladányi Máriának, hogy észrevette. Rácz Endre (1992) argumentációjában épp az a legfőbb érv a birtokos személyjelölő névszói toldalékok jel volta mellett, hogy nem szóalakzáró szerepűek.

A 2.3.1.3. alatt (40) néhány mondatban felidézem a Carstairs-McCarthy-féle *Current morphology* című, alapjában véve generatív szemléletű morfológiakönyvet, kiemelve az inflexió és a deriváció általa jellemzőnek talált különbségeit: az inflexiós morfémák paradigmába rendeződését, illetve a pozicionális szempontokat. (Mindkét szempont természetesen számos más forrásban előfordul.) Ladányi Mária hiányolja, hogy itt nem hivatkoztam a Bybee-féle szemantikai relevanciára. A pozíció szempontja ugyanakkor rekurzív lévén nem használható a dolgozat további részében, ezért nem tartottam szükségesnek hosszabb fejtegetésbe bonyolódni vele kapcsolatban. Ez volt az oka annak, hogy Bybeera itt nem hivatkoztam. (Miként a neurolingvisztikai kutatásokban elöszeregettel idézett, a szintaktikai és morfológiai mintázatokra vonatkozó tükröelv is köthető lenne a témához, de a kitérő megítélésem szerint megzavarná a dolgozat gondolatmenetét.)

A 3.2.1. alatt (53) a szófaji rendszerezésről tett, Rebrus Péter által bírált állításom („A manapság két legjellemzőbb vélemény szerint a szófaji rendszer vagy több szempontú [...], vagy egy szempontú [...] elemzésen alapul. A hagyományos, szemantikai alapú felfogástól eltérően abban mindkét iskola egyetért, hogy a fő szempont a szintaxisé.”) értelmezését – a bírálat nyomán – szükségesnek látszik pontosítani: A régebbi nyelvtanok a szófaji kategóriákat sok évszázadon keresztül jelentésalapú csoportokként, tehát szemantikai alapokon határozták meg. A struktu-

ralista nyelvészet ezzel szemben előtérbe állította a 20. században a szintaxis és a morfológia szerepét a szófaji rendszerezésben. A mai, modern strukturális nyelvtanok (vö. pl. Kenesei 2000: 93–128) kitartanak az egyelvű, szintaxisalapú szófaji kategorizálás mellett, míg a mai, modern klaszikus grammatikák (vö. pl. Keszler 2000c) komplex szempontrendszert használnak: fontossági sorrendben szintaktikai, morfológiai, szemantikai és pragmatikai jellemzők alapján különítik el az egyes szófaji osztályokat.

A 3.2.1.3. alatt (56–7) tárgyalt kompozicionalitás és transzparencia kérdéskörével kapcsolatosan jegyzi meg Rebrus Péter, hogy talán elegendő lenne univerzális helyett egzisztenciális kritériumot használni. Valószínűleg azonban szigorúan alkalmazva az előbbi túl erős, az utóbbi túl gyenge. Miként a bíráló rámutatott, az univerzalitás alól mindig lehet találni kivételt, de ugyanígy a szóalakoknak szinte mindig lesz olyan köre, amelyre a kompozicionalitás, illetve a transzparencia teljesül. Így a vizsgálat folyamán kváziuniverzális olvasattal éltem, azaz úgy értettem, hogy „lényegében mindig kompozicionális, illetve transzparens” (vö. a -kA fenti példájával). A kritérium erősen fokális jellege miatt azonban így is itt volt szükség a legtöbb (28) 0 minősítésre. Felmerül még a bírálóban annak a kérdése, hogy milyen esetekben lehet egy szóalak transzparens, de nem kompozicionális. Véleményem szerint ilyen esetekről akkor beszélhetünk, ha az egyes alkotóelemek a naiv beszélő számára is tisztán látszanak, jelentésjegyeik kitapinthatóan megjelennek a szóalak jelentésében, de ez nem rakható össze belőlük szabályosan, mert rendszerint kimutatható valamilyen jelentéstöbblet. Ez a lexikalizálódott származékokra jellemző (pl. *jutalék*, *szánkó*). – Ugyanitt felvet Rebrus Péter még két problémát. Egyrészt hiányolja, hogy nem foglalok egyértelműen állást a birtokviszony poliszémiájából adódó azon kérdésre, hogy több birtokos személyjel van-e – véleményem szerint nem, hiszen ez a jelenség a birtokviszonynak a jelentésbeli sokszínűségéből adódik, nem

magából a birtokos személyjelből mint morfémából. (Szándékaim szerint a dolgozat vonatkozó részében is ezt próbáltam kifejezni – úgy látszik, nem elég hatékonyan.) Másrészt felveti a vicceskedő beszélt nyelvi *-kÁm* végződést (*igazgatókám, dokikám, tudóskám*), ahol a birtokos személyjel előtti *tő* nem feltétlenül áll meg önmagában. Konkrétan ezzel a jelenséggel nem foglalkoztam a dolgozatban, de a 3.3.2. alatt az összetett képzők elemzésekor hasonló alakulatokkal igen, a leginkább közel álló a 3.3.2.4. alatti *-kÁs* képzőbokor. Mivel ez a fordulat az aktív anyanyelvi kompetenciámnak nem része, s beszéltnyelviessége okán nem könnyű adatokat gyűjteni rá, nem egyszerű verifikálni, hogy a közbülső alak valóban nem létezik-e (a Google 8 *igazgatókám*-adatára jut 1 *igazgatóka* – a Magyar történeti szövegtárban van még 1 *igazgatókám* 0 *igazgatóka* mellett, a többi forrásban egyáltalán nincs adat, de a meglévők is sajnos, alacsony értékek ahhoz, hogy komolyabb következtetések alapjául szolgálhatnának). Ha azonban számos példán igazolható a birtokos személyjel nélküli alak hiánya, e nyelvváltozatban valószínűleg számolni kell a *-kÁm* képzőbokorral mint önálló toldalékkal.

Egyetértek Rebrus Péterrel abban, hogy a 3.2.1.4. alatt (57–8) tárgyalt kritérium (a toldalék nem hoz létre új lexémát) problematikus. A kritérium alkalmazásakor a „praktikus lexikográfiai fogalmat” használtam, a kritériummal operáló szakirodalmi források ugyanis jobbra ezt a jelentést sugallták. Épp ezért nagyon tanulságos, hogy ez a kritérium mutatja az átlaggal a legnagyobb korrelációt (96). Ennek értelmezése minden bizonnyal túlmutat egy morfológiai tárgyú dolgozat keretein, de számomra két olvasata lehetséges. Az egyik olvasat szerint e praktikus hagyomány mögött sok évszázad nem kevés tapasztalata áll. A másiknak az értelmében ez volt az a valódi kritérium, amelynek alapján a toldalékmorféma-típusok elhatárolása kialakult, viszont mivel túlzottan praktikus és hagyományos megközelítésnek tartották, ezt próbálták

a különféle kutatók minél jobban megközelíteni objektívebb vagy objektívebbnek tetsző kritériumokkal.

A 3.2.1.4. alatt (57–8) található, a sor- és törtszámnevekre vonatkozó megállapítást sajnos két fogalmazási pontatlanság is nehezen érthetővé teszi: „a sor- és törtszámnevek képzői inkább a megfelelő tőszámnévnek mint lexémának a származékai csupán” helyett ez olvasandó: „a sor- és törtszámnevek inkább a megfelelő tőszámnévnek mint lexémának az inflexiós származékai csupán”. Köszönöm Ladányi Máriának, hogy erre a sutaságra figyelmeztetett. Az ezt követő felvetés valóban tőszámnévi jelnek sejteti a tört- és a sorszámnév jelölőit (ragként nem említhetné, hiszen nem szóalakzárók). Minden bizonnyal itt is világosabb fogalmazásra lett volna szükség.

Miként Ladányi Mária megjegyzi, a 3.2.1.8. alatt (59–60) a számnevek produktivitása kapcsán sajnos figyelmetlenség okán valóban kimaradt a hivatkozás Dressler–Ladányi (2000) és Ladányi (2001) munkáira. A táblázatok ugyanakkor mutatják, hogy a vonatkozó toldalékokat ezek felhasználásával produktívakként kódoltam. – Szintén Ladányi Mária hiányolja, hogy nem tettem explicitté, milyen produktivitásfogalommal dolgoztam. Ennek az volt az oka, hogy – lehet, hibásan – úgy véltem, ma már meglehetősen nagy a konszenzus a produktivitás (vagy termékenység) kérdésében a nyelvészetben belül. Ennek részletes kifejtése olvasható például Kiefer–Ladányi (2000a)-ban. Csak ügyetlen fogalmazásom lehetett az oka annak, ha úgy lehetett érteni, hogy szerintem „a színnevek osztályának zártsága vagy nyitottsága [...] azon múlik, hogy egy bizonyos képző járulhat-e ezekhez a színnevekhez vagy sem”. A számnevek és a színnevek példájával pusztán arra kívántam rávilágítani, hogy mivel létező nyelvi adatok elemzése alapján végeztem a vizsgálatot, az efféle – korpussszal támogatott – tesztelést bizonyos, legalábbis részben zárt osztályok (mint a szám- vagy a színnevek) erősen megnehezítik.

A 3.3.2.1. alatti (64–5), Ladányi Mária által elfogadhatatlannak tartott néhány példa (*eldobó palack/üveg, fegyverfogható, nagyehető*) mindegyikének a létezését adatok bizonyítják. Az első példa a vissza nem váltható ásványvizes üvegek gyakori felirata (10+1 Google-találat, a *palack* valóban igen ritka, az *üveg* szaknyelvi, de bizonyos körön belül bevett), tagadhatatlanul neologizmus, de adatolható, létező nyelvi forma. A második és a harmadik példa – miként a bíráló is jelzi – Velcsovnetől (1971–1972: 112) származik. Egyik sem tűnik ugyanakkor csinált példának, s nem csupán azért, mert mindkét szó címszava a CzF., a ÉrtSz. és az ÉKsz. szótáraknak egyaránt (Velcsovne a VégSz.-ből idézi őket). A *fegyverfogható* szónak 21 Google-találata, a Magyar nemzeti szövegtárban 6, a Magyar történeti szövegtárban 14, a Nagyszótár kiegészítő szövegtárában további 247 adata van (igen régi összetétel, hiszen a Károlyi-bibliában is szerepel már 12 előfordulása). A *nagyehető* hasonló értékei: Google: 30, MNSz. 0, MTSz. 2, kiegészítő szövegtár: 29.

A 3.3.3. alatt (68–9) az ún. képzőszerű, illetve ragszerű utótagoknak a vizsgálatba való bevonása ellenében foglaltak állást (kivéve azonban körükből a *-beli* és *-né* elemeket, minthogy előbbi átmenetet jelent a valódi képzők és a képzőszerű utótagok között, utóbbi egyértelműen képző). Minthogy ezen elemeket (*-fajta, -féle, -szerű, -nemű; -mód, -szám, -rét*) pusztán kiüresedett jelentéstartalmuk és a velük alkotott összetételek szemantikai transzparenciája okán szokás képző-, illetve ragszerűnek nevezni, se morfológiai, se szintaktikai szempontból nem mutatnak toldalékszerű jellemzőket, nem láttam okát a vizsgált elemek közé sorolni őket. Ladányi Mária szerint ez nem volt szerencsés döntés, helyettünk esetleg inkább „a passzív, alig kielemezhető képzőket” kellett volna kihagynom. Utóbbiak kihagyását semmiképp se tartanám szerencsésnek, mert ezáltal a produktivitas mint kritérium jelentősége nagymértékben csökkent volna, hiszen a nem produktív, de az anya-

nyelvi beszélők által a percepció során vélhetőleg érzékelt, kielemezhető toldalékok kiszorultak volna a vizsgálatból. Másrészt viszont a fenti elemek felvétele nem járt volna számottevő előnnyel (e munka korábbi stádiumában egyébiránt még szerepelt a *-féle*, *-fajta*, *-szerű* elem a toldalékkataszterben), hiszen egészen más, az összetételi viszony felé mutat átmenetet – ennek értelmezéséhez viszont különféle összetételi típusokkal (vagy akár szókapcsolatokkal) kellett volna összevetést elvégezni. Ez vitathatatlanul érdekes, de egész másfelé mutató kutatási irány lenne. Az opponensi felvetés alapján megvizsgáltam a dolgozatban használt elemzési módszerrel a fenti hét elemet, valamint viszonyításként, egytagú kontrollcsoportként az *-állomás* utótagot, ennek ugyanis *A magyar nyelv nagyszótár*ában tekintélyes és sokszínű utótagi bokra van, tehát tipikus összetételi utótag, viszont – már csak testesége okán is – nem merül fel vele kapcsolatban a toldalékszerűség gyanúja. A szűrt kritériumrendszer alapján a *-fajta* és a *-féle* pontosan ugyanazt a jellemzést kapta, mint az *-állomás* – a lineáris modellben ez a -3 értéknek felel meg, azaz a képzők tartományának kezdetével azonos a vetülete (a 15 dimenziós vektortérben azonban jelentősen különbözik a többi -3 környékitől a pozíciójuk). A *-szerű* (-4) ezekhez képest csupán annyi eltérést mutatott, hogy bizonytalan a szókezdő pozícióban való megjelenés lehetősége. Meglehetősen hasonló a *-szám* (-1), valamint a képző- és ragszerű szerep betöltésére is képes *-rét* (-5) jellemzése, lexikalizálódott származékai révén jobban eltér a *-mód* (-7) és a *-nemű* (-8) utótagoké. Ami szemléletesen is mutatja, hogy ezek az utótagok lényegileg különböznek a toldalékoktól, az az, hogy míg a szűrt és rendezett kritériumok szerint (hiszen épp ez volt a rendezés lényege) a toldalékok jellemzései tipikusan balra dőlnek, azaz rendszerint a $+$ -ok inkább a bal, a $-$ -ok inkább a jobb oldalon vannak, az utótagok esetében ez egyáltalán nem mondható el. Más szóval: az egyes

tulajdonságok közti összefüggések nem olyannak mutatkoznak, mint a toldalékok esetében.

A 3.3.6. alatti (72–82) toldalékkataszter bemutatásakor Ladányi Mária szerint vitatható, hogy az egyes toldalékok példái között számos megkövült, szemantikailag (már) nem elemezhető szót is szerepeltettem. Ez ugyanakkor tudatos döntés volt, hiszen célul tűztem ki a példák olyan összeválogatását, hogy az adott toldalékkal kapcsolatos összes problémát illusztrálhassák. Mivel a produktivitás, a kompozicionalitás és a transzparencia elemzési kritérium volt, ezért elengedhetetlennek bizonyult az e tekintetben negatív adatok regisztrálása is.

A 3.5.2.2. alatt (98) a kritériumok keresztkorrelációnak bemutatásakor az 5–18, 16–18, 7–18, 1–28 esetében a számjelzések nem, a szöveges feloldások azonban sajnálatos módon hibásak, tehát ezen sorokban „a toldalék nem hoz létre új lexémát” helyett „a toldalék szintaktikai szerkezetéhez járulhat” – köszönet Ladányi Máriának az észrevételért!

Az idegenszó-végződés alternációinak 4.1. alatti (135) jegyzéke kapcsán állapítja meg Ladányi Mária, hogy a „tőváltozatok bemutatása nem eléggé áttekinthető; hasznos lenne a tőváltozatokat jellegük szerint csoportosítani”. Minthogy – a harmadik esettanulmány kivételével – a dolgozat egésze a toldalékokról szól, és itt is a végződésalternációkat mutatom be, igaz, az indukáló tőváltozatok szerinti bontásban, nem látom indokoltnak ennél mélyebben tótani kérdésekbe bocsátkozni.

A 137–9. lapon levő, az idegen szavak tipikus végződéseinek változását bemutató táblázat nem teljes voltát teszi szóvá Ladányi Mária. Valóban, a függőleges és vízszintes tengelyen sem szerepel az összes végződés. Emögött azonban nem véletlen figyelmetlenség, hanem megfontolás áll. Noha váltakozásokat vizsgáltam ugyanis, többnyire elég tisztán kirajzolódott az „alapszó”, amelynek végződését levágva, új végződéssel létrejött a „származékszó”. Optimális esetben az egyik tenge-

lyen szerepelhetek volna az „alapszói” végződéses, a másik tengelyen a „származékszóiak”, de mivel voltak átfedések a két halmaz között, illetve előfordultak bonyolultabb, többes váltakozások, ezt az optimális esetet nem volt lehetséges elérni. Arra azonban törekedtem, hogy a kitöltött cellák ismétlésmentesek (ezáltal összegeezhetők) legyenek, az üres cellák száma pedig minimális legyen. Ezt technikai részletkérdésnek gondolván nem részleteztem a dolgozatban, de a bíráló rámutatott ennek az ismertetésnek a szükségességére. Köszönöm ezt is.

Rebrus Péter szóvá teszi, hogy a felszólító mód jelének elemzésében a 4.2.1. alatt (141) a \emptyset módjélet morfológiai-szintaktikai okúnak minősítettem. A megállapítással arra szándékoztam utalni, hogy nem a tőtől függ, mikor jelenik meg \emptyset a módjel, tehát a meghatározottságot a lexikaival szemben kívántam megfogalmazni. Ez a morfológiai-szintaktikai szabály természetesen funkcionális-pragmatikai okokra megy vissza, de az elemzés szempontjából ennek nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. (Szintaktikai jellege annyiban van csupán a jelenésnek, hogy egyeztetés írja elő az ilyen igealakok használatát.)

Ladányi Mária felhívja a figyelmemet arra, hogy a 4.2.1.1. alatti (142) *?ciszje* alakot magyarázza Papp Ferencnek a bázismegkülönböztető tendenciáról vallott hipotézise. Köszönöm az adalékot. De az elemzésben felvetett valódi nehézségre, jelesül a **cissze* alak köznyelvbeli képtelenségére sajnos nem ad magyarázatot. Hogy a szintén Ladányi Máriától idézett dialektális [ʃa:ʃ:ɔ], [fodra:s:ɔ] stb. alakokat teljes hasonulásból vagy nyúlásból származónak célszerűbb-e elemezni, további kutatást igényelhet. Támpontul szolgálhat ebben egyrészt az ugyanezen nyelvváltozatokban a nem szibiliáns réshangra végződő *csúf*, *gróf*; *dölyf* szavak birtokos személyjeles alakja. Másrészt viszont a potenciálisan analóg [ɛrø:ʃ:ɛn], [mɔgɔʃ:ɔn] típusú alakok a nyúlás mellett szolgálnak érvel, hiszen itt /j/ fonémát semmilyen formában nem lehet kimutatni.

A 4.2.1.2. alatt (142) a hosszú magánhangzós tövű felszólító módú igealakok között *a síj* szóalak nem sajtóhiba, miként Ladányi Mária – kérdőjellel – felveti, hanem a *sí* 'sívít; sír' ige felszólító módja. A *szí* igét (a *hí*, *ví* igével együtt) ma már nem szokás ebbe a csoportba sorolni *v*-s szótári alakjuk okán – egyébként mindhárom odailleszthető természetesen a felsorolás végére.

A 4.2.1.3. alatt (143) a *jöjj* szóalak említését az motiválta, hogy párhuzamba állítható egy, a helyesírás által nem jelölt, tágabb körű fakultatív kiejtési szabállyal (pl. *lőj* [lø:j(:)]). Így nem pusztán egyetlen szóalak magyarázatára szolgál.

Sajnálom, hogy a 4.3.2. alatt (152–3) nem sikerült meggyőzőnöm Ladányi Máriát a tőosztálynyíltság és a toldalékproduktivitás közti párhuzamosságról. Kiemelném azonban, hogy mindkét jelenség bizonyos objektumoknak (tőosztályoknak mint halmazoknak, toldalékoknak mint függvényeknek) az új elemekkel való társíthatóságában koncentrálnak, így továbbra is feltétlenül egygyökerűnek tartom őket.

Mindkét opponensem szóvá tette, hogy a 4.3.4–5. alatt (164–8) túlzottan elnagyolt az elemzés, illetve az eredmények feldolgozása, ismeretése. Ez sajnos tagadhatatlan, de feltétlenül szándékozom folytatni a jövőben az ez irányú kutatásokat, és mindenképpen hasznosítom a felvetett szempontokat, amelyekért hálás vagyok opponenseimnek.

Köszönöm még egyszer bírálóimnak a megtisztelő kritikát, nem kevésbé témavezetőmnek a sokéves fáradozását, és kérem válaszem elfogadását.

Mártonfi Attila